

Ivan Stubić

Sveučilište J. J. Strossmayera, Filozofski fakultet, Lorenza Jägera 9, HR-31000 Osijek
istublic@yahoo.com

Aristotelovo počelo neproturječnosti u *Metafizici* Γ. 3

Sažetak

U Metafizici Γ. 3 počelo neproturječnosti (PN) otkriva se kao počelo mišljenja, ali i počelo svih bića. Prema tome, PN ima svoja dva aspekta – ontički i logički. Ti su aspekti izraženi različitim formulacijama počela neproturječnosti koje nalazimo u Γ. 3. Ne može se govoriti o primatu nekog od aspekata, jer su oni upućeni jedan na drugoga: mišljenje je mišljenje bića, a biće je ono što se u mišljenju misli. PN se ističe time da je najpostojanije počelo jer je ono nužno najspoznatljivije. Spoznatljivost ovoga počela ne ovisi o nekim subjektivno-psihološkim uvjetima već o tome da je PN ono konstitutivno svakog spoznavanja, što proizlazi iz njegove onto-logičke naravi.

Gljučne riječi

Aristotel, počelo neproturječnosti, logički, ontologički, mišljenje, biće, bitstvo

Problemu počela neproturječnosti (PN)¹ moguće je pristupiti tako da se razmatra samo Aristotelov izvod u *Metafizici* Γ. 4-8, koji iscrpno nastoji pokazati da je PN prvotno i najpostojanije počelo. No na taj način možda lako padamo u zamku da suvremeno poimanje PN, u kojemu je naglasak pretežno na njegovom logičkom aspektu, uzmemo kao ono o kojem je riječ u *Metafizici* te da tada naprosto nastavimo s analiziranjem Aristotelovih argumenata za obranu tako shvaćenog PN. Doduše, to nije posve neopravdano jer i sam Aristotel PN na mnogim mjestima svrstava pod počela dokazivanja ili počela zaključivanja. Time se PN shvaća i istražuje kao isključivo logičko počelo. No kontekst u kojem se Aristotelova rasprava o PN vodi ne dopušta nam tu jednostranost. Uzmemo li u obzir ostala mjesta relevantna za ovaj problem, narav počela o kojem je riječ pokazuje se i u svojem ontičkom aspektu. Valja stoga u oslonu

1

Počelo neproturječnosti naziva se još i načelom, principom, a ponekad i zakonom (ne)protuslovlja. U *Met.* Γ. 3 Aristotel ga izriče na više načina, no dva su osnovna: A) »Nemoguće je da isto istovremeno [ujedno] prisustvuje i ne prisustvuje istom i s obzirom na isto« (Γ. 1005b18-20) i B) »Jer nemoguće je bilo kome prihvatiti da isto jest i da nije« (Γ. 1005b24-25). Sam Aristotel nema neko posebno ime za ono što mi nazivamo početlom neproturječnosti. Uпитno je može li ga se nazivati isključivo početlom (ἀρχή), a još je upitnije može li ga se nazivati početlom *neproturječnosti*. Kao prvo, na onim mjestima

u *Metafizici* na kojima je riječ o problemu PN Aristotel gotovo sinonimno koristi riječi: 'počela' (ἀρχαί), 'aksiomi' (ἀξιιώματα), 'mnijenja' (δόξαι) pa i 'postavke' (προτάσεις). Odnose među ovim nazivima pokušat ću razjasniti postupno, a posebice pred kraj teksta. Kao drugo, kada Aristotel govori o PN, on ga ili opisuje, ili izriče različitim formulacijama, ili ga pak svrstava pod različite vrste počela, no nigdje ga ne naziva početlom *neproturječnosti*. Već sam taj izostanak posebnog imena ukazuje na to da se važenje tog počela u Aristotela ne može jednostavno reducirati na neko posebno područje.

posebice na tekst u Γ. 3 kao na Aristotelova početna razmatranja problema, iznijeti na vidjelo do koje je mjere zapravo riječ i o ontičkom počelu – počelu bića. Nakon toga valja pokazati, kako niti ontički niti logički aspekt PN nemaju primat, već da je riječ upravo o *ontologičkom počelu*.

U prva dva poglavlja Γ. knjige Aristotel je iznio neka osnovna obilježja ‘tražene znanosti’. Γ. 3 nakon toga slijedi kao svojevrsni uvod u ekstenzivnu obranu PN koja se nastavlja do kraja iste knjige. Tekst se ugrubo može podijeliti na tri dijela: a) objašnjenje razloga zašto se uopće *na ovom mjestu* uvodi problem PN (1005a19-1005b12); b) određenje kriterija koje PN mora zadovoljiti da bi bilo najpostojanije počelo i odgovori na pitanje kakvo je to počelo (1005b13-1005b17) i c) odgovor na pitanje koji je sadržaj tog počela (1005b18-1005b34).

1005a19-1005b12

Cijela knjiga B. *Metafizike* posvećena je izlaganju petnaest osnovnih aporija vezanih uz određenje *tražene znanosti* (usp. *Met. A.* 982a5; B. 995a24), naime čime se ona sve i kako bavi. Problemom počela neproturječnosti bavi se druga aporija. Tamo se PN navodi kao jedno od počela dokazivanja, koja Aristotel na istom mjestu naziva i aksiomima. Prva rečenica u Γ. 3 sažima drugu aporiju iz *Met. B.* sljedećim riječima:

»Treba kazati je li jedna ili [neka] druga znanost o onom što se u matematici naziva aksiomima i o bitstvu (οὐσίᾳ).« (Γ. 3, 1005a19-21)

Tekst koji je posvećen ovoj aporiji (B. 996b27-997a15) zapravo u cijelosti razrađuje samo pitanje odluke da li je jedna znanost o tim počelima i o bitstvu ili su to različite znanosti. Može nas začuditi da naglasak nije na sljedećem: zašto bi ta počela dokazivanja *uopće* bila *moгуći* predmet istraživanja tražene znanosti? Možda se pretpostavlja da je iz *Met. A.* jasno da je tražena znanost o prvotnim uzrocima i počelima (*Met. A.* 981b28-29). Počela dokazivanja jesu moguću predmet tražene znanosti jer su i ona u određenom smislu *prvotna počela*. Kada bi ona bila neka počela koja važe samo u nekom ograničenom području, onda ona ne bi bila prvotna i stoga zasigurno ne bi bila moguću predmet proučavanja tražene znanosti. Ta se njihova prvotnost očituje u tome da su ta počela u određenom smislu krajnje *općenita*, općevažeća. Na to nas upozorava Aristotel na samom kraju razmatranja druge aporije kad kaže da, ako znanost o bitstvu i o tim počelima ne bi bila jedna već različita, onda bi bilo pitanje koja je od njih ona tražena, tj. koja je

»...glavnija i prvotnija. Jer aksiomi su i najopćenitiji i počela svih [bića].« (*Met. B.* 997a12-13)

Ali to znači i još nešto. Naime, osim bitstva, za koje je utvrđeno da je prvi i osnovni predmet tražene znanosti,² jedino bi ta počela (aksiomi) mogla biti *osnovni* predmet istraživanja. Na drugim mjestima u *Metafizici*³ Aristotel pokazuje što sve ulazi u područje razmatranja tražene znanosti, no sve je to predmetom te znanosti u drugotnom smislu jer je na neki način ovisno o bitstvu, naime o onome što u *prvotnom* smislu jest i što je osnovni predmet te znanosti. Aksiomi jedini imaju toliku prvotnost i općenitost (svevaženje) da su po tome ravni bitstvu. Stoga se postavlja pitanje što je od toga dvoga osnovni predmet tražene znanosti. No ako je tomu tako i ako su aksiomi, kako je navedeno, počela *svih bića*, onda oni nisu tek počela iz kojih se dokazuje. Oni očito moraju biti na neki način i počela čije važenje ima i svoju ontičku stranu. Jedan od glavnih argumenata za takvo tumačenje jest i taj da u B. i Γ.

Aristotel navodi različite formulacije počela neproturječnosti, ali uvijek i one koje su prvenstveno logičke i one koje su prvenstveno ontičke, o čemu će biti više riječi u razmatranju posljednjeg dijela knjige Γ. 3.

Spomenuta aporija otkriva nam karakter tih počela na još jedan način. Budući da, kako Aristotel tvrdi, svim znanostima pripadaju ta počela (aksiomi) i sve se njima koriste, nije razložno da je istraživanje o tim počelima svojstveno bilo kojoj pojedinoj znanosti. No, on pronalazi kriterij prema kojem će to biti svojstveno jednoj znanosti i to upravo onoj istoj koja istražuje bitstvo. Aristotel kaže kako je »očigledno da istraživanje tih [počela] pripada jednoj znanosti i to onoj filozofovoj (traženoj, *op. a.*) jer su ti [aksiomi] prisutni (ὕπαρχει) svim bićima, a ne nekom rodu koji bi bio odvojeno i zasebno od ostalih« (*Met.* Γ. 1005a22–23). Filozofova, tražena znanost bavi se bićem kao bićem (bitstvom) i svime što mu prisustvuje (ὕπαρχειν) po sebi (*Met.* Γ. 1003a20).

»Stoga, budući je jasno kako su ti [aksiomi] prisutni (ὕπαρχει) svima (π σι) kao bićima (jer to je ono njima zajedničko), motrenje toga pripada onome koji spoznaje biće kao biće.« (*Met.* Γ. 1005a27–28)

Ovo 'svima' (π σι) podudara se s onim 'počela svih [bića]' (πάντων) iz *Met.* B. Bitstvu ova počela prisustvuju po sebi. Time je objašnjeno i to kako je moguće da se sve znanosti koriste tim počelima. Naime, sve se znanosti bave nekim rodом bića, a kako se ova počela odnose na biće kao biće (dakle važe za sva bića), onda važe i za sve rodove bića kojima se različite znanosti bave. Tako se sve različite znanosti koriste tim počelima, ali ih ne istražuju jer se one bave bićem uvijek kao nekim bićem, a ne bićem kao bićem. Aristotel kao primjer navodi geometričara i aritmetičara. Geometričar i aritmetičar istražuju samo s obzirom na neki *dio* (*Met.* Γ. 1005a29), a »njima [počelima] se služe onoliko koliko im je dovoljno, to jest koliko se proteže *rod* o kojemu donose dokaze« (*Met.* Γ. 1005a25). Pod 'dijelom' i 'rodом' ovdje se očito misli na isto.

Od prethodnika su po Aristotelu jedino 'fizičari'⁴ istraživali ta počela i to upravo stoga što »su sami smatrali da istražuju cijelu prirodu i biće« (*Met.* Γ. 1005a33). No za Aristotela postoji viša znanost od fizike, jer je i priroda (φύσις) također samo rod bića (Γ. 1005a34). To je dakako tražena filozofova znanost, koja istražuje ono općenito i prvotno bitstvo, te će stoga njoj pripasti i promatranje tih aksioma (*Met.* Γ. 1005a35). Ukratko, budući da zapravo samo njoj pripada istraživati ono *općenito*, stoga joj pripada istraživati i ova počela. Ona su, kao što smo vidjeli već iz aporije u *Met.* B., *najopćenitija* i počela svih [bića]. Prvi dio Γ. 3, te navedeni dijelovi iz B., pokazuju da se ta općenitost ne može shvatiti kao opće važenje unutar nekog roda bića, odnosno nekog užeg predmeta posebne znanosti, pa tako niti unutar nekog zasebnog područja zaključivanja i dokazivanja. No ako je tomu tako, zašto onda Aristotel ta počela naziva počelima dokazivanja i zaključivanja?⁵ Izgleda da to čini zato što se i dokazivanje i zaključivanje uvijek na neki način tiču bića, te da na temelju počela koja prisustvuju (ὕπαρχειν) svim bićima, dokaziva-

² *Met.* Γ. 2 to utvrđuje.

³ Usp. prije svega *Met.* Γ. 2.

⁴ Pod fizičarima (φυσικοί) Aristotel misli na rane grčke mislioce prijek Sokrata i Platona.

⁵ Vidi *Met.* B. 995b9, 996b26: ἀποδεικτικὰ ἄρχαι; Γ. 1005b7: συλλογιστικὰ ἄρχαι.

nje i zaključivanje dobivaju svoja *prvotna* počela. Počela se bića u području dokazivanja i zaključivanja (dakle mišljenja) pojavljuju u vidu aksioma.⁶

Prijelaz iz prvog u drugi dio Γ. 3 čini odjeljak 1005b7-13. U njemu se nalazi završna zamjedba o odnosu počela i općenitosti te se naznačuje početak navođenja kriterija ili svojstava koja jedno od njih, naime počelo neproturječnosti, o kojem će u tekstu biti riječ, mora imati:

»Dolikuje onomu koji najviše spoznaje svaki pojedini rod da može izreći najpostojanija počela te stvari, tako da i onomu koji najviše spoznaje bića kao bića dolikuje da može izreći najpostojanija počela svih [bića].«

I na ovom mjestu, dakle, Aristotel govori o počelima svih bića, a ne počelima zaključivanja i dokazivanja. Ali to jesu također i počela *mišljenja svih bića* baš zato što nisu počela neke posebne logike nekog posebnog predmeta, već upravo logike bića. Osim u B. i Γ., u knjizi K. *Metafizike*, na mjestu koje se također bavi počelom neproturječnosti stoji: »Jest u *bićima* neko počelo o kojem se je nemoguće prevariti.« Sada je dakle jasno da počelo neproturječnosti nije samo počelo mišljenja nego također i počelo bića. Ontički su i logički aspekt toga počela isprepleteni: mišljenje je mišljenje bića, a biće je ono što se u mišljenju misli.

1005b13-1005b17

Sada prelazimo na drugi dio Γ. 3, koji određuje kriterije koje PN mora zadovoljiti, čime se ujedno razjašnjavaju osnovna svojstva tog počela. Kao prvo, PN mora biti najpostojanije (βεβαιοτάτη) počelo. Onaj koji najviše spoznaje neku stvar, kaže Aristotel, mora znati i najpostojanija počela te stvari. Ovo bi se na prvi pogled moglo shvatiti kao da je za Aristotela valjanost spoznaje vezana uz neku vrstu pouzdanosti PN. Ta bi se veza nadalje mogla shvatiti tako kao da je riječ o PN kao pouzdanom sredstvu ili oruđu mišljenja. Mnogi su to tako shvatili i uzeli kao jednu od slabih točaka Aristotelova izvoda u Γ. 3. U tekstu koji slijedi pokazat će se kako je takvo tumačenje Γ. 3 neodrživo. Problem leži u tome što se pri takvom tumačenju mišljenje shvaća psihološki kao nešto puko subjektivno. Shodno tome, smatra se kako mišljenje tek naknadno stupa u odnos prema mišljenom biću. PN se pritom uzima kao oruđe kojim mišljenje raspolaže. Naime, tako shvaćena pouzdanost veže se onda uz tzv. psihološku formulaciju počela neproturječnosti, u kojoj je riječ o tome kakva vjerovanja ne možemo imati.⁷ Uz to, ako se βεβαιοτάτη čita kao 'najpouzdanije', onda i sam superlativ navodi na pomisao da se radi o nekoj subjektivnoj procjeni sigurnosti određenog vjerovanja. No, zašto Aristotel koristi baš taj pridjev – βεβαιοτάτη ('najpostojaniji')? I zašto superlativ? Kakva su to nepostojana počela ili nepostojanija (manje postojana) počela? Nisu li sva počela po sebi samima nužno postojana? Čini se da time Aristotel, na još jedan način, utvrđuje da su ta počela prvotna i *općenito važeća*. Takvo tumačenje bismo mogli obrazložiti na sljedeći način: kad Aristotel u knjizi A. izlaže četiri prvotna uzroka, on uvažava svoje prethodnike i daje im za pravo da su svojim istraživanjem uzroka i počela otkrili nešto od istine. No također smatra da su o uzrocima govorili neprimjereno, i to iz dva razloga: ili su spoznali samo neke, a ne sve, ili su one koje su spoznali nejasno i djelomično spoznali.⁸ Mogli bismo reći da uzroci što su ih otkrili Aristotelovi prethodnici zahvaćaju dio istine, ali ne i cijelu istinu, i zbog toga su nepostojaniji od onih koje je otkrio Aristotel. Nepostojani su, jer ne mogu biti uzrok za sva bića već samo za dio. Dakle, nisu nepostojani (bezvrijedni), ali su nepostojaniji. Četiri prvotna uzroka koje navodi Aristotel *općenitiji* su od uzroka koje navode

prethodnici, te ih sve pod sobom obuhvaćaju. Zbog te općenitosti Aristotelovi su uzroci u odnosu na one prethodnika postojaniji ili najpostojaniji. Ovakvo (nepsihologizirajuće) tumačenje postojanosti može se potkrijepiti i u narednom dijelu teksta, u kojem Aristotel s govora o počelima prelazi na govor o najpostojanijem počelu:

»A najpostojanije od svih počela je ono o kojemu se je nemoguće potpuno prevariti. Jer takvo [počelo] je nužno najspoznatljivije (svi se naime varaju o onome što ne spoznaju) i nepretpostavljeno. Jer ono što nužno ima onaj tko spoznaje bilo koje od bića – to nije pretpostavka. A ono što nužno spoznaje onaj tko bilo što spoznaje nužno je i da to već ima kad pristupa spoznavanju.« (*Met.* Γ. 1005b12-15)

Da bi najpostojanije počelo bilo najpostojanije, ono prema Aristotelu treba zadovoljiti dva uvjeta: 1) ono mora biti takvo da se je o njemu nemoguće potpuno prevariti i 2) ono ne smije biti pretpostavka. Prvi je uvjet izražen na dva načina, mogli bismo reći na pozitivni i negativni način. Najpostojanije počelo mora biti takvo da se je o njemu *nemoguće* potpuno prevariti (negativni način), što pak znači da je ono takvo da je *nužno* već na neki način spoznato, dakle, najspoznatljivije (pozitivni način). Kod spoznatljivosti počela neproturječnosti nije riječ o tome da je ono znanstveno, tj. logički spoznato, a niti o tome da je naprosto poznato.⁹ U tekstu stoji *γνωριμωτάτην* što znači 'najspoznatljivije'. No ima li ičega o čemu se ne bismo mogli prevariti, i što bi uopće bilo ono najspoznatljivije? Čovjek se ponekad vara i o onome što u nekom smislu zna. Za 'prevariti se' u grčkom stoji *διαψευσθῆναι*,¹⁰ dakle ne naprosto varati se, već potpuno prevaren biti. Dakle, nemoguće je da se netko *potpuno* vara u pogledu najpostojanijeg počela. Moguće je ne imati znanje ili dokaz o njemu, moguće je vjerovati da se vjeruje u suprotno, moguće je biti zbunjen pitanjem o njemu, moguće je izreći pa i tvrditi suprotno, ali nije moguće *potpuno* se varati. Ovo nas upućuje na to da kod ovog varanja nije riječ o subjektivnoj zabludi ili pogrešnoj procjeni. Budući da postoji veza između varanja i spoznatljivosti, kako smo gore naznačili, to znači i sljedeće: najpostojanije počelo jest takvo da ga u stanovitom smislu *spoznajemo* i kad se o njemu na *neki način* varamo. Ako ne bi bilo tako, na koji bi onda način ono bilo najspoznatljivije? Ono je 'najspoznatljivije', ali ne u smislu opće upoznatosti, budući da većina ljudi nije upoznata s PN, nego u smislu da je nužno uvijek već prisutno u svakom mišljenju. Nadalje, pri iznošenju počela neproturječnosti u posljednjem dijelu knjige Γ. 3 Aristotel kaže kako neki mniju da je Heraklit prihvaćao suprotno od PN. No, dodaje, »nije nužno da netko i prihvaća (*ὑπολαμβάνειν*) ono što govori« (*Met.* Γ. 3, 1005b26-27). Ovime Aristotel naravno nije htio reći kako Heraklit zapravo vjeruje u PN, ali samo suprotno govori, već to da prihvaćanje počela neproturječnosti ne ovisi o tome u što je netko osobno uvjeren ili kako mu se čini. Prihvaćanje (*ὑπολαμβάνειν*) o kojem je ovdje riječ razlikuje se od bilo kako subjektivno shvaćenog mnijenja (*δόξα*). Cijelo četvrto poglavlje knjige Γ. objašnjava tu

6 Druge potvrde za takvo tumačenje izložit ću razmatrajući treći dio Γ. 3.

7 J. Łukasiewicz primjerice raspravlja protiv tzv. psihološke formulacije PN u članku »O stavu protuslovlja kod Aristotela«. Vidi: Pavel Gregorić i Filip Grgić (ur.), *Aristotelova Metafizika*, KruZak, Zagreb 2003., str. 129–147.

8 Usp. npr. *Met.* A. 10.

9 Na takvo čitanje navodi i prijevod T. Ladana: 'najpoznatije'. Vidi Aristotel, *Metafizika*, SNL, Zagreb 1992., str. 65.

10 Vidi Stjepan Senc, *Grčko-hrvatski rječnik*, Naklada Naprijed (Ljevak), Zagreb 1991., str. 209.

razliku. Aristotel tamo izlaže kako se može na posredan način pokazati¹¹ da svi zapravo nužno prihvaćaju PN. Da bismo to učinili, kaže Aristotel, nije potrebno zahtijevati od nekoga da kaže da li nešto jest ili nije (čime bismo već dokazivali na osnovi PN), već samo to da netko nešto kaže, bilo što. Čim nešto kaže, objašnjava Aristotel, time je već nešto i označio (σημαίνειν), a označava se uvijek samo nešto određeno. Ta pak određenost ne dopušta kršenje počela neproturječnosti jer smo označili određeno nešto, a ne ujedno i ono suprotno tome. Prema tome, to da postojanost, a to znači nemogućnost varanja u pogledu PN i nužnost spoznatljivosti istog počela za Aristotela nije neka subjektivno shvaćena neupitnost, očituje se već i u nerazrješivoj bitnoj vezanosti čovjeka uz govorenje (λέγειν) i govor (λόγος). Onaj pak tko nema λόγοσ, taj je poput biljke¹² – a to za Aristotela zapravo znači da taj uopće nije čovjek. Jer čovjek je ono živuće koje ima logos (τὸ ζῶον λόγον ἔχον). Naime, logos kao riječ, iskaz i govor počiva na logosu kao razboru, a imati razbor čini bit čovjeka.

Nadalje, ako prihvatimo ovakvo tumačenje, onda je jasno da za Aristotela *aksiomi* nisu nešto samoizvjesno što mišljenje pronalazi i čime raspoláže, već upravo ono što τὸ ἀξίωμα u grčkom izvorno i znači, naime, ono što je vrijedno, što vrijedi, što kao takvo omogućuje svako moguće mišljenje, tj. što mišljenje kao takvo nužno prihvaća da bi uopće ikako moglo misliti. Ovime smo razmotrili prvi uvjet koji najpostojanije počelo mora zadovoljiti, naime taj da se je o njemu nemoguće potpuno prevariti te da je ono nužno najspoznatljivije.

Drugi uvjet koji najpostojanije počelo mora zadovoljiti jest taj da ono nije pretpostavka »jer ono što nužno ima tko spoznaje bilo koje od bića – to nije pretpostavka« (*Met.* Γ. 3, 1005b15-16). Ova rečenica ponovo uvodi biće u govor o počelu neproturječnosti.¹³ No to nam dopušta još jedan dodatak u tumačenju prethodnih uvjeta počela neproturječnosti. Naime: nemoguće je varati se o ovom počelu pri spoznaji *bilo kojeg od bića*, te je ono nužno najspoznatljivije pri spoznaji *bilo kojeg od bića*. Dakle, iako je moguće varati se o ovome počelu na neki način, nije moguće o njemu varati se pri spoznavanju bilo kojeg od bića. Budući da je spoznavanje uvijek, na ovaj ili onaj način, spoznavanje nekog bića, onda je PN kao počelo bića uvijek već prisutno u spoznavanju. Doduše, pri spoznavanju nekog bića moguće je varati se o mnogim svojstvima vezanim uz to pojedino biće, ali nije moguće varati se o tome da to biće jest (a ne da i nije) te da je upravo *neko određeno nešto*. Toliko o tome. Vratimo se drugom uvjetu. Ako pri spoznavanju bića nužno imamo počelo, to onda znači da to počelo nije pretpostavka. Puka pretpostavka bi, s jedne strane, i sama nešto pretpostavljala, tj. imala bi daljnje pretpostavke na kojima i sama stoji, a s druge strane, ona bi bila *slučajna početna točka* pri spoznavanju, koja nam se slučajno nadala, ali bez koje bismo također mogli pristupiti spoznavanju. Počelo neproturječja, naprotiv, nije slučajna početna točka, već je *nužni početak* spoznavanja bilo kojeg bića:

»A ono što je nužno spoznao tko bilo što spoznaje nužno je i da to *već ima* kad pristupa spoznavanju.« (*Met.* Γ. 3, 1005b16-17)

U tom je smislu to počelo najspoznatljivije, dakle ne zato što je svima jasno ili zato što svi imaju znanje o njemu, ili zato što svi u njega vjeruju ili zato što su s njim upoznati, već zato što ga svi pri spoznavanju nužno *imaju* (ἔχουν), a to je 'imanje' očito pravo značenje onoga prihvaćanja (ὑπολαμβάνειν), za koje smo utvrdili da je osnovnije od bilo kako subjektivno shvaćenog mnijenja (δόξα).¹⁴ Možemo reći kako je PN ono konstitutivno svakog spoznavanja.

Valja međutim napomenuti da kada kažemo da se prihvaćanje razlikuje od subjektivnog mnijenja, time ne želimo poreći kako je kod Aristotela mnijenje (δόξα) jedan način prihvaćanja PN. Želimo samo izraziti razliku između Aristotelova shvaćanja mnijenja i puko subjektivnog mnijenja. Mnijenje je, kao i mišljenje, način očitovanja samog bića. Stoga je mnijenje takav način prihvaćanja i važenja PN u kojem ono nije potpuno spoznato.

Pri razmatranju prvog dijela Γ. 3 pronašli smo potvrde za ontički aspekt PN, no time je iskrslilo i pitanje zašto Aristotel to počelo naziva počelom dokazivanja i zaključivanja (dakle, logičkim počelom). Možemo zaključiti da smo sada pronašli dosta potvrda za tvrdnju koju smo tamo postavili: mišljenje je mišljenje bića, bez obzira kojeg i kakvog, a samim je time nužno uvjetovano nekim počelima koja prisustvuju svim bićima. Time se razjašnjava i razlog različitog imenovanja PN. Počela bića u području dokazivanja i zaključivanja (dakle, mišljenja) pojavljuju se u vidu aksioma. Stoga bismo mogli reći kako postoje dva aspekta istog počela. U svojem logičkom aspektu PN kao najpostojanije počelo jest ono nužno prvo (nužni početak) pri mišljenju bilo kojeg bića. U svojem ontičkom aspektu PN kao najpostojanije počelo jest ono nužno prvo na biću što se misli.

Ovime smo razjasnili prijeporne točke drugog dijela Γ.3, pokazali unutarnju vezu svih bitnih momenata toga dijela, potom vezu s prvim dijelom i, naposljetku, programom Γ. knjige kako je iznesen u njezinu prvom poglavlju.

1005b18-1005b34

Sada prelazimo na posljednji dio Γ. 3. U prethodnom je dijelu Aristotel opisao kakvo je to počelo, a sada će izreći i koje je. No iako najavljuje jedno počelo, on ga neće izreći jednostavno, nego pomoću četiri formulacije.¹⁵

1)

τὸ γὰρ αὐτὸ ἅμα ὑπάρχειν τε καὶ μὴ ὑπάρχειν ἀδύνατον τῷ αὐτῷ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ

»Nemoguće je da isto istovremeno [ujedno] prisustvuje i ne prisustvuje istom i s obzirom na isto.« (*Met.* Γ. 3, 1005b18-20)

2)

ἀδύνατον γὰρ ὄντινούν ταύτων ὑπολαμβάνειν εἶναι καὶ μὴ εἶναι

»Jer nemoguće je bilo kome prihvatiti da isto jest i nije.« (*Met.* Γ. 3, 1005b24-25)

11

Dokaz, u pravom smislu te riječi, za počelo neproturječnosti nije moguće jer, kako kaže Aristotel u Γ. 4, 1006a7: »u cijelosti je nemoguće da ima dokaza svega (jer bi se otišlo u beskonačno, te tako ne bi bilo dokaza)«. Naime, ne postoji dokaz temelja. Dokazuje se *na* temelju nečega, pa ako bismo svemu tražili temelj onda temelja uopće ne bi niti bilo. Nužno je dakle da postoji nešto prvotno i početno – ἀρχή.

12

Γ. 4, 1006a13-15: »Ako pak ništa ne govori (λέγειν), bilo bi smiješno tražiti λόγος protiv onoga tko sam nema nikakav λόγος, ukoliko ga nema. Jer taj je poput biljke ukoliko je takav.«

13

Prisjetimo se: iz Γ. 1 je jasno da se bavimo onim što prisustvuje (ὑπάρχειν) biću kao biću, a iz prvog odjeljka Γ. 3 da PN prisustvuje svakom biću (1005a23).

14

Na samom kraju Γ. 3 (1005b32) Aristotel govoreći o PN kaže: »... svi koji dokazuju svode na ovo krajnje mnijenje (ἐσχάτην δόξαν)«. To da nije riječ o pukom mnijenju izraženo je pridjevom 'krajnji' (tj. 'zadnji').

15

Navodim sve četiri poradi preglednosti rasprave koja slijedi, iako se četvrta formulacija po smislu vjerojatno uopće ne razlikuje od druge, a gramatički tek neznatno. Navodim ih istim redosljedom kako se pojavljuju u samome tekstu.

3)

εἰ δὲ μὴ ἐνδέχεται ἅμα ὑπάρχειν τῷ αὐτῷ τάναντία

»Ako dakle onom istom ne mogu istovremeno [ujedno] *prisustvovati* protimbe...« (*Met.* Γ. 3, 1005b26-27)¹⁶

4)

φανερὸν ὅτι ἀδύνατον ἅμα ὑπολαμβάνειν τὸν αὐτὸν εἶναι καὶ μὴ εἶναι τὸ αὐτό

»... očito je nemoguće istome istovremeno [ujedno] *prihvaćati* da isto jest i nije«. (*Met.* Γ. 3, 1005b29-30)

Kao prvo, imamo jasno iskazana dva aspekta istog počela, ontički i logički: ako te četiri formulacije gledamo zasebno, onda prva i treća izražavaju ontički aspekt, a druga i četvrta logički. U prvom je slučaju riječ o ujednom *prisustvovanju* opreka (ontički aspekt), a u drugom o ujednom *prihvaćanju* opreka (logički aspekt). Osim toga, u trećoj je riječ o protimbama (ontički aspekt), a u drugoj i četvrtoj o proturječjima, jer imamo proturječni odnos jest-nije (logički aspekt). Izgleda da je međusobni odnos tih formulacija takav da druga formulacija na neki način objašnjava prvu, dok treća objašnjava četvrtu. Ovo je čitanje opravdano, jer slijedi tijek izvoda naznačen s onim 'jer' na početku druge i onim 'ako' na početku treće formulacije. Pri takvom čitanju druga je formulacija objašnjenje prvom u sljedećem smislu: budući da je logički nemoguće ujedno prihvaćati opreke u vezi s onim istim, onda je nemoguće i da opreke ujedno ontički prisustvuju onome istom. Nadalje, treća bi formulacija o četvrtoj rekla obratno: budući da je nemoguće da onom istom ontički ujedno prisustvuju opreke, nemoguće je da ih se u vezi onog istog ujedno logički prihvati. Dakle, riječ je o međusobnoj uvjetovanosti onog logičkog i onog ontičkog.¹⁷ To pak znači da nije riječ o utemeljenju jednoga na drugom, dakle nije riječ o različitim *razinama* na kojima nešto isto važi, nego o *aspektima* istog. To je potkrepljeno i time što Γ.3 nije niti jedino niti iznimno mjesto na kojem se pojavljuju dvije vrste formulacija: ontička i logička. Tako se npr. u *Met. B.*, gdje se izlaže aporija vezana uz ovo počelo, nalaze sljedeće formulacije: »nemoguće je da nešto istovremeno i jest i nije« (*Met. B.* 996b30) (ontička) i »da li je moguće štogod isto i jedno istovremeno tvrditi i nijekati ili nije« (*Met. B.* 995b9-10) (logička). Isto tako, već prva rečenica iz Γ.4 glasi: »Ima onih koji, kao što rekosmo, i sami tvrde kako ono isto može biti i ne biti, te da se može *prihvatiti* tako«, što nedvosmisleno ukazuje na dva aspekta: da nešto nekako *jest* i da se nešto nekako *prihvaća*. Osim toga, rasprava o ovom počelu završava u Γ.6 sljedećim riječima:

»I budući je nemoguće da proturjeđe bude istovremeno istinito o onom istome, očito je kako ni protimbe ne mogu istovremeno prisustvovati istome.« (*Met.* Γ. 1011b15-18)

Razmotrimo sada što ove četiri formulacije govore. U prvoj se tri puta pojavljuje riječ 'isto'. Na što se odnosi svako pojedino od tih 'isto'? Značenje prvog i drugog otkriva njihova veza, glagol *ὑπάρχειν* (prisustvovati, pripadati). Shodno tome, *ὑπάρχοντα* jesu ono što prisustvuje ili pripada (prisutnine, pripadci). Taj je termin šireg značenja od *συμβεβηκόταε* jer označava sve što ovako ili onako prisustvuje bitstvu. Prisutnine mogu prisustvovati bitstvu kao onom pojedinačnom, i to kao slučajne (*accidentia*) ili kao 'po sebi' (*attributa*).¹⁸ No mogu mu prisustvovati i kao onom općem (logički aspekt). Prema tome, prisutnine su ono što prisustvuje, a bitstvo (u svim svojim vidovima: osjetilno bitstvo, oblik ili bit) ono čemu nešto prisustvuje. To prisustvovanje i neprisuštvovanje nemoguće je pod dva uvjeta: a) ujedno/istovremeno (*ἅμα*) i b) s obzirom na isto (*κατὰ τὸ αὐτό*).

- a) Riječ ἄμα znači ‘ujedno’ i ‘istovremeno’. No čemu služi to ἄμα u ovim formulacijama? Nije li dovoljna konjunkcija (prisustvuje *i* ne prisustvuje) u formulaciji, pa da već znamo da je nemogućnost vezana uz neku ujednost? Možda se time naglašava istost i jednost onoga čemu se prisustvuje, naime bitstva, što bi pak moglo biti ontički važno, jer su prisustvovanje i neprisuštvovanje prisutnina neko dvojstvo. Time bi se, dakle, naglašavala nemogućnost određene vrste dvojstva u jednosti bitstva. Naglasak bi ipak trebao biti na istovremenosti, jer je time zadan vremenski uvjet koji nužno prati sve nemoguće konjunkcije prisutnina, bez obzira na to kojoj kategoriji prisutnina pripadale. Osim toga, u *Met.* K. na mjestu na kojem je također riječ o počelu neproturječnosti Aristotel u samim formulacijama koristi riječ χρώος (*Met.* K. 1061b35, 1062a7).
- b) Ono posljednje ‘isto’ koje se javlja u prvoj formulaciji sljedeći je uvjet za nemogućnost prisustvovanja i neprisuštvovanja iste prisutnina. Da bismo taj uvjet razjasnili, razmotrimo sada i treću formulaciju počela. Nju valja vezati uz prvu, jer su obje primarno ontičke i govore o prisustvovanju. Treću formulaciju bismo na neki način mogli shvatiti kao obratno izrečenu prvu, s time da bi se sada možda više naglašavalo ono čemu nešto prisustvuje (dakle, bitstvo), dok se u prvoj formulaciji više naglašavalo ono što prisustvuje (dakle, prisutnina). Naravno da su i u prvoj i u trećoj formulaciji i prisutnina i bitstvo nekako određeni, ali bi razlika u naglasku mogla biti značajna zbog toga što ukazuje na to da PN nije samo počelo koje nam nešto govori o naravi i odnosu prisutnina već i o naravi samog bitstva. Nadalje, to što ne može ujedno i prisustvovati i ne prisustvovati jesu protimbe (ἐναντία), tj. protivne prisutnina. Protimbe su, pak, u *Met.* Δ. određene kao jedna vrsta razlike (διαφορά).¹⁹ Nešto dalje u istom tekstu Aristotel definira protimbe kao:

»...ona od različitih prema rodu, koja ne mogu istovremeno prisustvovati istome; te ona koja se najviše razlikuju od onih u istome rodu; ... i od onih kojima je razlika najveća, ili naprosto ili po rodu ili po vrsti.« (*Met.* Δ. 1018a25–32)

Općenito postoji teškoća u shvaćanju protimbi, jer druga mjesta u Aristotela, za razliku od upravo navedenog, isključuju mogućnost da bi protimbe mogle biti iz različitih rodova. Problem se rješava razjašnjavanjem pojma roda. U komentaru uz prethodno navedeno mjesto, D. Ross upozorava:

»Na drugim se mjestima kaže da su *enantia* nužno u istom rodu, *Cat.* 6a17, *An. Post.* 73b21, *De Gen. et Corr.* 324a2, a isto se pretpostavlja i u *Met.* I. 4. Prividna nedosljednost nestaje ako se prisjetimo da sam rod može biti vrsta nekog šireg roda. Tako obje protimbe, pravda i nepravda, koje su u protivnim rodovima vrlini i poroku (*Cat.* 14a22), potpadaju pod širi rod *hexis*, a dobar i loš, koji su protivni rodovi (*Cat.* 14a24) potpadaju pod rod kakvoće. Očito je da protimbe moraju u svakom slučaju biti u istoj kategoriji, čak i kad obje ne potpadaju pod neki užu rod.«²⁰

16

Aristotel razlikuje četiri vrste opreka (ἀντικειμένα) koje prevodim na sljedeći način: πρὸς τι (prema nečemu), ἀντίφασις (proturječje), ἐναντίον (protimba), στερήσις καὶ ἔξις (lišenost i stanje).

17

Kako ta uvjetovanost izgleda, pokazat ćemo na primjeru odnosa protimbi i proturječja na kraju razmatranja ovog dijela Γ. 3.

18

Vidi Δ. 1025a14, gdje Aristotel navodi oba značenja naziva συμβεβηκός.

19

Vidi Δ. 1018a12–15: »Razlikom se nazivaju ona koja iako su drukčija, jesu nešto isto, samo ne brojem, nego ili oblikom ili rodnom ili analogijom; uz to i ona kojima je rod drukčiji, te protimbe i ona koja u bitstvu imaju drugost.«

20

W. D. Ross, *Aristotle's Metaphysics*, Clarendon Press, Oxford 1924., str. 314–315. Moj kurziv.

Jasno je dakle da prisutnine koje ne mogu ujedno i prisustvovati i ne prisustvovati jesu protimbe. Protimbe su pak najveća razlika unutar nekoga roda ili u najširem smislu te riječi – neke kategorije.²¹ Naravno, protimbe mogu na neki način pripadati istome, naime, istoj kategoriji, ali ne mogu prisustvovati (ὕπαρχειν)²² istome bitstvu.²³ Ako je riječ o protimbama, onda je jasno da treću formulaciju treba vezati uz ontički aspekt PN. Vratimo se sada trećem 'isto' iz prve formulacije. Zapravo je moguće da protimbe istovremeno prisustvuju istome *ali* samo mogućnošću (δύναμις).²⁴ Razjašnjavajući svoje počelo i tumačeći pogrešna shvaćanja prethodnika u vezi njega, u Γ. 5 Aristotel napominje kako »isto može istovremeno biti i biće i nebiće, ali ne s obzirom na isto [biće]. Jer isto može istovremeno biti protimbe mogućnošću (δυνάμει), ali ne i svršnošću (ἐντελεχειᾷ)« (Met. Γ. 1009a35). O čemu je tu riječ? Srdžba kao prisutnina može prisustvovati Sokratu unutar kategorije kakvoće ili kategorije trpnje. Ako Sokratu srdžba prisustvuje po naravi, onda mu srdžba prisustvuje unutar kategorije kakvoće. Ako se pak Sokrat tek uznemiren rasrdi, onda mu srdžba prisustvuje unutar kategorije trpnje.²⁵ No kada mu npr. srdžba prisustvuje kao kakvoća, ali ne i kao trpnja, onda mu srdžba istovremeno i prisustvuje i ne prisustvuje. Izgleda da to krši PN. No zato Aristotel i kaže da je moguće da isto (srdžba) istodobno bude i biće i nebiće, tj. da prisustvuje i da ne prisustvuje Sokratu, ali ne *s obzirom na isto* [biće], tj. ne s obzirom na isto shvaćanje bića, dakle ne s obzirom na istu *kategoriju*. Unutar jedne kategorije Sokratu nikada istovremeno ne mogu prisustvovati i ne prisustvovati iste prisutnine (npr. unutar kakvoće Sokratu ne može istovremeno prisustvovati i ne prisustvovati srdžba). Ovdje je prije svega riječ o odnosu δύναμις-ἐνέργεια. Sokratu mogućnošću istovremeno prisustvuje i ne prisustvuje neka prisutnina ali zbiljnošću ili prisustvuje ili ne prisustvuje.

Razmotrivši prvu i treću formulaciju počela neproturječnosti, utvrdili smo kako PN općenito izriče neku nemogućnost ujednosti, ujednosti prisustvovanja, koju pak nemogućnost Aristotel uvjetuje na razne načine. Tako ona važi tek pod uvjetima: da je ujednost istovremena, da je o istom bitstvu te da je s obzirom na istu kategoriju (i to unutar odnosa δύναμις-ἐνέργεια). Dodavanjem modalnog uvjeta na još se jedan način istaknuo ontički aspekt PN, koji je izražen prvom i trećom formulacijom, budući da je odnos δύναμις-ἐνέργεια ono središnje Aristotelove ontologike. No treba zapaziti i to da prva formulacija dopušta i logičko čitanje: istome, u vidu biti ili onoga što mu je bilo biti (τὸ τί ἦν εἶναι), ne mogu prisustvovati protimbe. To pak znači da je u primarno ontičkim formulacijama, prisutan i logički aspekt. Obratno je u drugim dvjema formulacijama. Možemo stoga reći kako je kod PN riječ *o onom istom*, koje uvijek ima dva aspekta, ontički i logički, s time da su u svakom aspektu suprisutna opet oba aspekta na način jednoga od njih, tj. na način da jedan od njih prevladava. Tako se o PN, strogo uzeto, može govoriti samo *prvenstveno* logički ili *prvenstveno* ontički, ali zapravo uvijek ontologički.

Razmotrimo sada drugu i četvrtu formulaciju: u ovim je formulacijama primarno riječ o logičkom aspektu PN, što je naglašeno izrazom ὑπολαμβάνειν (prihvatiti),²⁶ koji se nalazi na mjestu onoga ὑπαρχειν (prisustvovati) u ontičkim formulacijama. Za razjašnjenje druge i četvrtre formulacije dovoljno je obratiti pozornost na tumačenje drugog dijela knjige Γ. 3 (1005b13-1005b17) što smo ga ponudili u prethodnom dijelu ovog rada. Dakle, čim netko bilo što kaže, time je već nešto i označio (σημαίνειν), a označava se uvijek samo nešto određeno. Ta pak određenost ne dopušta više kršenje počela neprotu-

rječnosti – označili smo određeno nešto i to nešto jest, i ne može ujedno i ne biti jer bi se time izgubila ta određenost. Doduše, moguće je reći da nešto i jest i nije, ali nije moguće to i prihvatiti. Ovdje je potrebno istaknuti sljedeće: iako ove dvije formulacije primarno izražavaju logički aspekt, one se višestruko odnose i na ontički aspekt. Kao prvo, riječ je o tome da je nemoguće prihvatiti da isto *jest i nije*. Prema tome, riječ je prije svega o biću. Kao drugo, budući da takva nemogućnost prihvaćanja nastaje zbog toga što je mišljenje neodvojivo od onog određenog, tj. bića spram kojeg se odnosi govorom (λόγος), jasno je da ove formulacije, iako primarno logičke, također izražavaju i ontički aspekt PN.

Riječ je, dakle, o mnogostrukoj isprepletenosti ontičkog i logičkog aspekta istog počela. Ta je isprepletenost očito nešto bitno pripadno Aristotelovu načinu mišljenja, pa bismo mogli reći da se radi upravo o ontologici, koja ima svoja dva supripadna aspekta. No ti aspekti zapravo nisu strogo razlučeni, jer se u jednom uvijek nekako nalazi i drugi, tako da je primjerenije govoriti: sada razmatramo *primarno* ontički, a sada pak *primarno* logički. Kao potvrdu za takvo tumačenje uzmimo i sljedeći primjer. Već smo naveli da ontička (treća) formulacija objašnjava logičku (četvrtu), a logička (druga) ontičku (prvu). Ako tome još dodamo kraj razmatranja problema PN u Γ. 6,²⁷ imamo sljedeće: a) Jer protimbe ne mogu prisustvovati istom, onda niti proturječja ne mogu biti istinita o istom; i b) jer proturječja ne mogu biti istinita o istom, onda niti protimbe ne mogu prisustvovati istom. U prvom slučaju (a), ako protimbe (ἐναντία) ne mogu istovremeno prisustvovati, onda ne mogu niti proturječja (ἀντιφάσεις) istovremeno biti istinita jer se iskazom (kojim se izražava jedan dio proturječja: ili potvrđivanje ili nijekanje) iskazuje to da nešto nekako

21

Usp. *Met.* Δ. 1018a35-37 (iz odjeljka o protimbama): »Budući se *jedno i biće* govore mnogovrsno, nužno je da [tako] slijede i ostala koja se prema njima kažu, tako da i 'isto' i 'drugo' i *'protimba'* budu različiti prema svakoj pojedinoj *kategoriji*.« – Usp. i Γ. 1004a25-30: »A budući se sva svode na ono prvotno, kao što se jedno kaže u odnosu na prvotno jedno, isto tako valja reći da je i s istim, s drugim i s *protimbama*; tako te razlučeno kolikostruko se kaže svako pojedino, valja to u svakoj pojedinoj *kategoriji* onako pridati onom prvotnom kako se odnosi prema njemu, jer jedna će se nazivati (tako) po imanju, druga po djelovanju, treća na ostale takve načine.«

22

Arist. *An. prior.* 49a6-10: »Ovo prisustvovati nečemu i ovo biti istinit nečega treba shvatiti tolikostruko koliko ima različitih kategorija, a njih ili nekako ili naprosto, te ili kao jednostavne ili kao spletene. Isto i ono ne prisustvovati. Treba razmotriti ta i bolje razgraničiti.«

23

Ovime smo, dakle, još jednom utvrdili da se pod onim 'isto' u trećoj formulaciji, te pod drugonavedenim 'isto' u prvoj formulaciji, misli prije svega bitstvo. No logički gledano, pogotovo ako se oslonimo na spis *Kategorije*, ovo 'isto' može biti i nešto iz bilo koje kategorije, a ne nužno samo iz kategorije bit-

stva, ukoliko je to nešto shvaćeno kao podmet (ὑποκείμενον). Npr. u sudu »Crveno je boja« crveno, koje je inače prisutnina nekog podmeta, sada je i samo podmet za boju. To također pokazuje isprepletenost ontičkog i logičkog aspekta.

24

Vidi i *Met.* Γ. 1006b17: »I neće biti da ono isto i jest i nije, osim prema homonimiji [...] ali ono dvojbeno nije to može li ono isto istovremeno biti i ne biti 'čovjek' po imenu, nego po stvari.«

25

Vidi *Cat.* 9b34-10a10: »Sve naime što je u nastanku nastalo iz nekih trpnosti nazivlje se kakvoćama, naprimjer bezumni zanos, srdžba i slično. Naime, s obzirom na njih za ljude se kaže kako su 'kakvi', srditi i bezumni. [...] One pak stvari koje nastaju iz nečega što brzo mine nazivlju se trpnostima, naprimjer ako se tko uznemiren rasrdi.«

26

Da je riječ o logičkom aspektu PN vidljivo je i iz proturječnog odnosa jest-nije.

27

Met. Γ. 1011b15-18: »I budući je nemoguće da proturječje bude istovremeno istinito o istome, očito je kako ni protimbe ne mogu istodobno prisustvovati istome.«

jest.²⁸ S druge strane (b), ako proturječja ne mogu biti istinita o istome, onda niti protimbe ne mogu prisustvovati istome:

»Jer od dviju protimbi druga je ništa manje i lišenost, i to: lišenost bitstva. A lišenost je nijekanje onoga što se izriče o nekom određenom rodu.« (*Met.* Γ. 1011b18-20)

Od dviju protimbi jedna je uvijek lišenost druge, a lišenost, kaže Aristotel, nije ništa drugo do nijekanje (*ἀπόφασις*, što je uz potvrđivanje, *κατάφασις*, jedno od proturječja) nečega. Da se u Aristotela preklapaju ontički i logički aspekt PN, vidljivo je dakle i iz ovakvog shvaćanja opreka.

Iz upravo rečenoga proizlazi i to da počelo o kojemu je riječ nije samo počelo neproturječnosti. Kod Aristotela je, dakle, riječ o počelu koje važi i za proturječja (*ἀντιφάσεις*) i za protimbe (*ἐναντία*) – ono važi i u ontičkom i u logičkom aspektu. To je u skladu i s Aristotelovom odredbom počela (*ἀρχή*) u Δ. 1013a17:

»Dakle, zajedničko je svim počelima da budu ono prvotno odakle štogod ili jest ili nastaje ili se spoznaje. A jedna su od njih ona koja su prisutna u stvarima dok su druga izvan.«

Budući da je riječ o najpostojanijem počelu (svih bića i svega mišljenja), ne čudi da je ovo počelo *ujedno* ono prvotno odakle sve jest i ono prvotno odakle se sve spoznaje.²⁹ Nadalje, iz takve naravi počela proizlazi i to da se PN naziva sad počelom (svih bića ili dokazivanja), sad pak aksiomom ili mnijenjem. Naime, kada o PN govorimo u njegovim različitim aspektima, onda ono dobiva i različita imena: u ontičkom aspektu primarno ga imenujemo počelom, a u logičkom aspektu i aksiomom ili mnijenjem. Dakle, PN je ontologičko počelo.

U Γ. 2 bitstvo se navodi kao ono o čemu sve nekako ovisi. Stoga bi se moglo očekivati da je ontička razina na neki način temelj logičke. Ipak, izgleda da se pri problematici PN ne može govoriti o razinama, ontičkoj i logičkoj, od kojih bi onda jedna bila utemeljena na drugoj. Riječ je prije o aspektima koji su višestruko isprepleteni. Kao prvo, u svim različitim knjigama *Metafizike* na mjestima u kojima je riječ o ovome počelu dosljedno se pojavljuju i ontičke i logičke formulacije počela. Kao drugo, u Γ. 3 imamo dva para formulacija, dvije ontičke i dvije logičke. Kao treće, od ta dva para, primarno ontičke formulacije sadrže u sebi i logički aspekt, dok primarno logičke formulacije sadrže u sebi i ontički aspekt. Kao četvrto, druga formulacija (logička) objašnjava prvu (ontičku), dok treća (ontička) objašnjava četvrtu (logičku). Dublju povezanost ontičkog i logičkog aspekta PN trebalo bi tražiti u odnosu toga počela spram bitstva (*οὐσία*), budući da je Aristotelova ontologika zapravo usiologika. Sam će Aristotel u Γ. 4 reći da govoriti suprotno PN znači uništiti bitstvo i bit. Pri tome je svakako važno istražiti Aristotelov pojam bezgraničnog (*ἄπειρον*), u odnosu na koji bitstvo i počelo neproturječnosti dobivaju svoj puni smisao.

Ivan Stublić

Aristotle's Principle of Non-contradiction in *Metaphysics* Γ. 3

Abstract

In Metaphysics Γ. 3 the principle of non-contradiction (PN) is revealed as the principle of thought but also as the principle of all beings. Thus, it has two aspects – ontical and logical. These aspects are expressed by different formulations of PN which can be found in Γ. 3. It cannot be said that any aspect has primacy, because each one bears necessary relation with the other: thinking

is the thinking of being and being is that which is thought in the thinking. PN is distinguished as the firmest principle because it is that which is necessarily the most knowable. Knowability of this principle does not depend on some subjective-psychological conditions, but on the fact that the PN is that which is constitutive in every knowledge, and that follows from its onto-logical nature.

Key words

Aristotle, principle of non-contradiction, logical, ontological, thinking, being, substance

28

To da nešto nekako jest znači sljedeće: ima li podmeta o kojem se nešto tvrdi i ako ga ima, što mu prisustvuje. Aristotel čak u *Kategorijama* govori o istinitosti i lažnosti protimbi u stvari, a ne, kako je uobičajeno, samo u iskazu. Usp. Aristotel, *Kategorije*, SNL, Zagreb 1992. F. Grgić u komentaru na str. 176. o tome kaže: »Govoriti o istinitosti i lažnosti u činjenicama, a ne samo u sudovima (a naš prijevod tako sugerira), zvuči pomalo čudno, no za Aristotela je posve opravdano (usp. npr. *Metaph.* Δ. 29, 1024b17-26). Razlog je tomu prije svega formalna istovjetnost ili paralel-

nost suda i činjenica, i to: (1) njihova kompleksnost, sastavljenost (usp. uostalom [*Cat.*] 13b13-14) i (2) odnos prema postojanju ili nepostojanju činjenice koji je u sudu izražen kopulom a u činjenici njezinom sastavljenosti ili nesastavljenosti (usp. npr. *Metaph.* Θ. 10, 1051b2-3).«

29

Preostaje istražiti nije li ovo počelo na neki način i ono prvo odakle sve nastaje, no to izlazi izvan dosega ovoga rada.